

Folklorşünaslıq

Xuraman HÜMMƏTOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
hummatovax@mail.ru

MÖVLƏVİ TƏRİQƏTİNİN
ƏSAS ATRİBUT MODELİ: SƏMA AYINI

Açar sözlər: Mövlana, “səma”, təriqət, oyun, mövləvi,
Key words: Movlana, “sama”, sector, dance, movlevi
Ключевые слова: Мовлана, «сема», секта, танец, мовлеви

Musiqi, rəqs və şeirlə Allaha qovuşmağın mümkünliyünü təbliğ edən mövləvilər öz təriqət yollarını Mövlananın səma məclisi ilə icra edirlər. Musiqinin insan həyatındakı rolu İslamdan öncəki dinlərdə də mövcud olmuş, sonradan da inkişaf edərək təkmilləşməkdədir. Tarixdən bellidir ki, Hindistanda kəşinliyin banisi olan Kəşina gözəl musiqisi ilə çobanları və qızları coşduraraq rəqsə gətirmiş, peyğəmbərlərdən Davud peyğəmbər gözəl səsi ilə insanları ovsunlayarmış. Bütün bunlardan başqa kökləri şifahi xalq ədəbiyyatı ilə bağlı olan nəğmələr əmək proseslərini gücləndirərək insanlara ilham verdiyini bilir. Daha sonradan yaranan qəhrəmanlıq nəğmələri də sanki bu prosesin davamı olaraq inkişaf etmişdir. Musiqinin təsirindən doğan ruhi sarsıntı hər bir dövrlərdə olmuş və olacaqdır. Ancaq zaman-zaman musiqinin yaratdığı, oyatdığı təsirlər müxtəlif mənə donuna bürünərək insanların iç dünyasına təsir etmiş, onların zövqünün, düşüncə tərzinin, dünyagörüşünün formalaşmasında önəmli bir amil rolunu oynamışdır. Mövləvilik təriqətinin də əsas atribut forması olan səma ayini onu başqa təriqətlərdən ayıran əlamətdir.

Bəşər tarixinin ən ali varlığı sayılan insanı başqa canlılardan fərqləndirən amillərdən biri ondakı duyum tərzidir. Bu duyum tərzini hər bir şəxsin özünəməxsus xüsusiyyəti kimi ortaya çıxır. Bəzən təbiətdə baş ve-

rən, eşidilən səslər bizə xoş bir duyğu bəxş edib, ondan ləzzət alırıq. Gözəl musiqinin oyatdığı xoş ovqat da insanı şövqə gətirir.

“Səma” sözünün lüğəvi mənası eşitmək, duymaq, eşidilən söz, yaxşı söhbət və yaxşı anlamaq mənasında işlədilir [1, s.464]. “Səmaul-Quran” (Quran dinləmək), “səmaul-vəz” (moizəni dinləmək) kimi ifadə və bənzətmələrə elmi ədəbiyyatda tez-tez rast gəlirik. Səalibi qeyd edir ki, “Səma” sözünün bir mənası da “gözəl səse qulaq asıb ondan ləzzət almaq deməkdir. Təsəvvüf əhli qeyd edir ki, insanın ləzzət aldığı hər bir gözəl səse səmadır” [2, s.20].

İslamdan əvvəl də musiqi müxtəlif proseslərin təmərküzləşməsində paradigma rolu oynamışdır. Miladdan öncə Hun türkləri savaşa gedərkən əsgərləri davul səsləri altında yola salar, bununla da onlarda yüksək döyüş əhvali-ruhiyyəsi yaradırmışlar. Oğuz türklərinin şaman-ozan adı verdikləri həkimlər əllərinə qopuz alaraq musiqi icra etmələri bizə çoxdan məlumdur. Hətta tibb aləmində də bəzi ruhi xəstələrin musiqi ilə müayinə edilməsi, çox-çox sonralar isə bu musiqi ilə Allaha qovuşmağın mümkün olduğunu təriqət nümayəndələri öz nəzəri baxışları ilə sübuta yetiriblər. Musiqi prosesi İslamın ortaya çıxmasında, onun yayılmasında və müxtəlif təriqətlərin formalaşmasında önəmli rol oynamışdır.

Səma ilə bağlı Qurani-Kərimin bir neçə surəsində işarələr var. Bu da uca yaradanın varlığını, böyüklüyünü, əzəmətini bir cəm, düzüm, sistem, içində, birlikdə dua edərək anlamaq, ona zikir etməklə bağlıdır [64/1; 24/41; 59/24; 62/1].

Dərvişlərin səma məclisi barədə ilkin tarix hicri 245-ci il (895) göstərilir. Səma ayini ilk yarananda sadə və bəsit formada şeir oxunması ilə icra olunur, sonralar isə oxunan şeirin ritminə uyğun musiqi səslənər və məclisdəkilər ayaqlarını yerə döyərmişlər. Bu təriqət inkişaf edib yayıldıqca, səmazənlərin şeir oxuması ney və dəflə müşayiət olunmağa başladı [3, s.235].

Mövlana Cəlaləddin Rumi öləndən sonra oğlu Sultan Vələnd (1226-1312) onun dərğahında yerləşmiş və atasının müridlərini ətrafına toplamışdır. O, Mövlananın əsərlərindəki sirlə məqamlara aydınlıq gətirmək, gələcək nəsillərin Mövlananın əsərlərindəki batini mənanı başa düşməsi üçün mövləvilik təriqətini qurmuşdur. O, Mövlana bərəkətini dünyaya yaymağı qarşısına məqsəd qoymuş, bu yolda dönmədən mübarizə aparmışdır. Əflakıya görə, Mövlana və Sultan Vələnd bir-birinə o qədər yaxın idilər ki, onları ata-bala yox, qardaş zənn edirdilər. Mövlana deyirdi ki, bütün insanlar içində mənə ən çox bənzəyəni sən sən [4].

Mövlananın oğlu Sultan Vələnd tərəfindən yaradılan mövləvilik təriqəti İslamın və təsəvvüfün yayılmasında önəmli rol oynamışdır. Musiqi, rəqs və şeirlə Allaha qovuşmağın mümkünliyünü təbliğ edən mövləvilər

öz təriqət görüşlərini səma ayini ilə icra edirlər. Həzrəti Mövlananın gözəl səs eşidərkən şövqə gəlməsi ilə bağlı müxtəlif rəvayətlər var. Bu rəvayətlərdən biri də budur ki, bir gün Mövlana zərgər dükəninin qarşısından keçərkən, qızıl parçalarını döyəcləyən çəkicin səsinə eşidir. O, bu zərbənin sədasından, onun ritmik ahəngindən həyəcanlanaraq səmaya başlayır. Şeyx Səlahəddin Mövlana səmasını bitirənə qədər zərgərlərinə çəkicləri döyəcləməyi əmr edir. Çəkic zərbələrindən parça-parça, dilim-dilim olan qızıl külçələr tamam açılır, halbuki bu hal çox davam edərsə, vərəqlər dağılırdı. Bu anda hər tərəf altun yarpaqlarla dolur. Hətta bu haqda Şeyx Səlahəddin Zərinkub “iki dünyanın mədəni” öz dükənində görünəcə üzərindəki paltarları parça-parça edərək dükənini xalqa yağma edir.

Bu fikir illərcə sonra eyni ilə sufi şair Yunus Əmrə yaradıcılığında poetik dillə belə ifadə olunur.

*Canlar canımı buldum,
Bu canım yağma olsun.
İssi ziyadan keçtim
Dükənəm yağma olsun [5, s.111].*

Əski türklərin şamanlıq adlandırdıqları dinlərində də rəqs ayini icra olunurdu. Bu rəqs ayininin dini mahiyyət daşıması, onların da mövləvilərin rəqsinə bənzəməsinin ehtimalı çox qüvvəlidir. Bütün bunlardan başqa rəqs mərasiminə istər türk törən ayinlərində, istər fars mətnlərində, istərsə də əsrlərdən bəri dualarını ərəb, fars və türkcə edən “ilahi”lərini “nəfəs” adı altında oxuyan, bütün adət və ənənələrini əski türk qəbilələrindən keçirib bu günə qədər saxlayan mövləvi adətləri altında yaşadan türklərə də rast gəlirik. Belə ki, Vahit Salçı yazır: “Əcnəbi səyyahların Anadoluda gördükləri mövləvi oyunları Orta Asiyadakı türk qəbilələri arasında oynanan oyunlarla eyni olduğu fikirləri düzgün deyil. Əgər səyyahlar milyonlarca Anadolu türk ələvilərinin böyük şəkillərdə yaptıkları gizli “səma”nı görsəydilər, hansının daha çox türk şamanlığına və təriqət oyunlarına bənzədiyini söyləyə bilərdilər” [6, s.112].

Mövlana əşrəfi məxluqat olan insanın Haqqa çatması üçün onun fənalara dəf etməsini istəyirdi. O deyirdi: “Bir canım, amma yüz min bədənim var. O, sadəcə olaraq insanları deyil, məkanları daha bir anda gəzir, dolaşır və oralarda yaşayır. Bir ayağı islam prinsiplərinə, yəni şəriət üzərində, digər ayağı yetmiş iki milləti dolaşmaqdan şövq alır. O, hər bir insanla öz diliylə, yəni könül diliylə haqq yolunu anlatmağa çalışır: bütün bu ələmə eşq cəngi yapacağam. Dilsiz cəngdən üç yüz dil meydana gətirəcəyəm. Mövlana bu duyğusunu daha açıq şəkildə ifadə edir. Yetmiş iki

millət sirrini bizdən dinlər. Biz ney kimiyik, iki yüz məzhəb əhli ilə bir pərdədə konuşuruq” [7, s.72].

Həzrəti Mövlana:

*آتش است این بانکه نی و نیست باد
هرکه این آتش ندارد نیست* [7, s.7]

(Neyin çıxardığı səslər ilahi eşqin ataşidir. İçinə üfürülən maddə sönmük bir nəfəs deyildir)

Səma ayininin özünəməxsus bir sıra xüsusiyyətləri var. Belə ki, bu xüsusiyyətlər də onu başqa təriqətlərdən fərqləndirir. Öz icra xüsusiyyətləri ilə bir model halını alan səma ayininin əsas elementlərindən olan fırlanaraq dönmə anı (yəni rəqs) mövləvilərin əsas göstəricisidir. Səma anında insanlar onun qaydalarına əməl etməli, bu qaydalara tam əməl etməklə davranmalıdırlar. İlk öncə səmaya daxil olan səmazənlər qaydaya uyğun olaraq başlarını önə doğru əyməli, belə olan halda onlar səma zamanı biridigərinə həm nəzər salmasın, həm də mane olmasın deyə, əllərini də tərpətməlidirlər. Mövləvilərin bu halı eyni ilə namaza duran möminlərin halına oxşayır. Namaz vaxtı möminin etdiyi ibadət mövləvilərin səmasını xatırladır. Hər iki anda onlar maddi ələmdən ayrılma anında olub, haqqa doğru yönəlirlər, haqqa yaxınlaşırlar. Bu zaman seyri-sülukda olan sufi təriqətin ən son mərhələsi olan həqiqət anına çatmış olur. Bu anda mən “o”ya çevrilir və mütləq həqiqətə qovuşur. Səma anında olan mömini bir-birinin əksi olan iki halət – varlıq və yoxluq halı çulğalayır. Mövlana bu haləti özünün bir qəzəlində belə ifadə edir:

*Həm mən mənəm, həm sən sənən, həm sən mənəm,
Nə mən mənəm, nə sən sənən, nə mən sənəm [7, s.106].*

Şairin bu deyimi özündən yüz illərcə sonra yaşayan Yunus Əmrənin yaradıcılığına da təsir etdiyini görürük. Yunus Əmrədə:

*Həm batinəm, həm zahirəm, həm əvvələm, həm axirəm,
Həm mən oyam, həm ol mənəm, həm ol kərimi xan mənəm [5, s.180].*

Əvvəllər islamda səmanın rəqs kimi qəbulu yasaq sayılmışdır. Amma səma sadəcə olaraq bir vücudu coşdurən rəqs deyil, o insan vücudunu təmizləyib, saflaşdırən, bu saflıqları keçərək insanı Allaha yaxınlaşdırən bir mərasimdir. Səmaya başlayan kişilərin cütlik təşkil etməsi, yəni iki, dörd, səkkiz və on iki olaraq bölünməsi əsas şərtlərdəndir. Səma zamanı əl-ələ tutmaq olmaz. Oynayanlar qarşı-qarşıya oynayırlar. Əllər və qollar

isə bərabər uzanır, təkrar geri çəkilərək göyə uçmaq vəziyyətində hərəkət edilir. Ayaqlar isə musiqinin ahənginə uyğun olaraq hərəkət edir. Bu rəqs zamanı ayaqların və bədənə müxtəlif vəziyyətlərdə olması səməyə ziddir. Anadoluya səyahət etmiş alim Bernard Brendemoen səmə ayini icrasının iştirakçısı olub “İskandnav seyyahların gözüylə dərvişlik və təriqət” adlı məqaləsində səmə ayini zamanı gördüklərini qələmə alıb. Məqalədə müəllif yazır: “Yeməkdən sonra dərviş ismindəki türk rahiblərinin mərasimləri ilə tanış oldum. Rəisləri ilk öncə kiçik bir stolun üstündə oturaraq Qurandan oxuduğu ayələri bir akademik professoru kimi təfsir (izah – X.H) edirdi. O, oxunu qurtarandan sonra stoldan düşüb yerdə oturdu. Önə gəlib saqqalını tutaraq yeri öpdü. Bir müddət ilahi söylədikdən sonra musiqi başladı. Bu rəqsə rəis başçılıq edirdi. Rəqs zamanı o, böyük bir həvəslə bir və ya iki dəfə dönür, sonra təkrar otururdu. Beləcə rəqs davam edir. Səməyə girənlər üzvlərini yuxarı tutub, qollarını uzadaraq böyük bir daire şəklində öz ətraflarında dönərək rəqs edirdilər. Bu zaman hər kəs gizlincə xəyala dalır, bəziləri hirsli, bəziləri yavaş, fəqət hamısı elə dönürdülər ki, sanki paltarları ətraflarında birer can şəklində dönürdülər. Rəqs bitincə heç kəs büdrəmədən və hər hansı baş fırlanması hiss etmədən yerlərində durur, bu şəkildə rəqs dörd dəfə təkrarlanır və səməzənlər rəqs bitəndə başlarını yana əyirlər. Ən maraqlı tərəfi isə ayaqlarını necə qoymalarıdır. Bir ayaq həp eyni yerdə dönürdü, digəri isə həp ilk ayağın önünə basılaraq ətrafa fırlanırdı”. Müəllif yenə də həmin məqalənin başqa bir yerində yazır: “Artıq mərasim başladı. Bir dərviş içəri girdi, hamısı yalınayaq və böyük koyu yaşıl əbaya sarılmış idi. Söyləndiyinə görə bir arşın boyunda olan, tamamilən kənarızsız birer keçə küləh da başlarını örtüyordu. Ən yaşlıları – içəridən uzunsaqqallı biri salonun ortasında oturub bir dua oxudu. Bu zaman həm də yavaş, yeknəsəq bir musiqi duyulurdu. Bu iki notalı bir ney və küdum səsiydi. Bu səs sanki bir çeşmənin şırıltısına bənzəyirdi. O biri dərvişlərin hamısı yaşlı dərvişin ətrafında yavaş-yavaş bir dairedə otururdular. İndi əbalarını çıxarıb uzun, dar, enli önlü, açıq koyu yaşıl birer köynək və ayaq biləginə qədər uzanan, bacakları ətrafında bollaşan, eyni qumaş və rəngdən birer ətəklə dikəlirdilər. Qollarını açıb eyni tərəfə dönməyə başladılar, ətəkləri havada birer huni (qağayı) şəklini alırdı. Dairənin ortasında iki dərviş eyni yerdə, eyni yöndə döndükləri surətdə ətraflarında digərləri dönə-dönə rəqs edirdilər. Uzunsaqqallı qoca da sakit bir şəkildə ortadakı iki dərviş arasında yeriyirdi” [8, s.112]. Xarici bir müəllifin, tamamilə fərqli düşüncə tərzinə malik olan insanın səmə ayininin incəliklərinə qədər belə təsvir etməsi onun bu ayinə olan marağından xəbər verir. Məqalənin özəlliklərindən biri də budur ki, müəllif səməzənlərin geyimlərini, onun biçim formasını, başlarına qoyulan küləhi, əbanın ağ rəngdə olmasını, onun tikiliş tərzini, qollarının yuxarı hissəsinin dar, aşağı

tərəfə gəldikcə enlənməsini, fırlanma anında geyimin sanki qağayı şəklini almasının təsvirini vermişdir. Bu geyimlərin rənginin ağ olmasının əlamətlərindən biri bu dünya ilə o dünya arasındakı əlaqələrin bu rəqs vasitəsi ilə təmasını ortaya qoya bilməkdir.

Səmə ayini ağır (yəni asta), orta və sürətli olmaq üzrə 3 yerə bölünür. Bu xüsusiyyətlərin hər birinin özünəməxsusluğu var. Asta hərəkətli səmə zamanı oxunan ilahilərin ritminə uyğun hərəkət edirlər. Bu səmə rəqsi saz havacatı üzərində icra edilir. Ələvilər səmə ayini zamanı daha çox hallarda Yunus Əmrənin ilahilərinə üstünlük verirlər.

*Canım qurban olsun sənin yoluna,
Adı gözəl, özü gözəl Məhəmməd.
Haqq nəsib eyləsin səni dilimə,
Adı gözəl, özü gözəl Məhəmməd.*

*Eşq ilə töhidim sürülməz oldu,
Gözümün aynası silinməz oldu.
İçimdəki sirri görünməz oldu,
Adı gözəl, özü gözəl Məhəmməd.*

*Çıxar ərş üzünə seyran edirsən,
Məhşərdə ümmətin haqdan dilərsən.
Kürsünün üstündə seyran edirsən,
Adı gözəl, özü gözəl Məhəmməd.*

*Çoxdur dərvişlərin cövrü-cəfası,
Cənnətdə onların zövq səfası.
On səkkiz min aləmin Mustafası,
Adı gözəl, özü gözəl Məhəmməd.*

*Sən hak peyğəmbərsən, şəksiz-şübhəsiz,
Sənə inanmayan dinsiz imansız.
Dərviş Yunus neylər dünyanı sənsiz,
Adı gözəl, özü gözəl Məhəmməd [5, s.40].*

Bu musiqi sədələri altında səməyə qalxan dərvişlər sona yaxın rəqs-lərini daha sürətlə icra etməyə başlayırlar.

Mövləvi ayinləri türk musiqi sənətinin bir növ təməli olmuş bu baxımdan da dünya musiqisində özünəməxsus yeri var. Səmə tam mənası ilə türk ayinidir. Səmə edənin, yəni səməzənin oynayaq dönməsi Allahın varlığına, möhtəşəmliyinə bir nizam, ahəng içərisində səcdə etməkdir. İlahi bir musiqinin ahəngi içərisində dönərək Allaha yaxınlaşma fikri, türk insanının illər boyu özünü təsdiqinin tarixi bir ifadəsidir

Mövləvilər səma anında 3 mərhələnin olduğunu, yəni səmaya girən təriqət nümayəndəsinin – dərvişin, sufinin səmaya çatması üçün 3 mərhələdən keçərək bu ayinə başlaması əsas olaraq götürülür. Bunlardan birincisi təbii səmadır ki, təriqət əhlinin hər birinin təbii şəkildə icra etdiyi ayindir. Bu sızla, sözlə, rəqslə fırlananlara, həm də bu ayini seyr edərək onlara qoşulanlara aid edilir. Təsəvvüf yoluna girmiş yolçunun (salikin) artıq müəyyən təriqət mərhələlərini keçdikdən sonra yetişdiyi səmaya ruhani səma deyirlər, müəyyən məqama yetişmiş, Tanrının sirlərinə vəqif olan və bu sirlərlə yaşayaraq halbahal olan övliyaların yetişdiyi səma isə rəbbani səmadır. Əlbəttə ki, səmanın bu üçüncü mərhələsinin başında Şəms Təbrizi və Mövlana durur.

*Bâz â bâz â her ân çi hestî bâz â
Ger kâfir u gebr u but-perestî bâz â
În dergəh-i mâ dergəh-i nevmîdî nîst
Sad bâr eger tevbe şikestî bâz â*

“Yine gel, yine gel! Kim olursan ol, yine gel! Kâfir, mecûsî, putperest olsan da yine gel! Bu bizim dergâhumuz ümitsizlik dergâhu değildir. Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel!” [9, s.75].

Səma edən, yəni fırlanaraq dönən dərvişlərin bu halını Günəşin ətrafında fırlanan planetlərin nizamlı hərəkətləri ilə müqayisə etmək olar. Səma ayini həm də dərvişlərin ruhun seyri (seyri-süluk) zamanı onların hal dəyişmələri ilə də müqayisə edilir. Mövlana göstərirdi ki, aqillər musiqini kainatın dövr etməsindən alıb. “Günəş, ay, ulduz bir çevrədə rəqs edirlər. Biz də bu rəqs aləminin ortasındayıq. Sən də belini oynat və lütfən rəq-qaslar kimi ən xəlif musiqi təranəsi altında səma sofosunu rəqsə dəvət et” [7, s.343]. Bundan başqa səmaya qalxan dərvişlərin çıxardığı səslər isə həyatla ölüm arasında bir bağlılığın simvolu kimi qəbul edilmişdir. Görkəmli mütəsəvvüf Əbül-Qasım Quşeyri yazır ki, Həzrəti Əli kilsə zənginin səsinə eşitdikdə ətrafdakılara demişdir: “Bilirsiniz bu səs nə deyir? Onlar “xeyir” deyər, cavab verdikdə həzrət Əli demişdir: “Bu zəng deyir ki, haqq olan Allah pakdır. O cənab əzəli və əbədidir!” [2, s.218].

Səma sadəcə olaraq bir rəqs deyil, o duyğulu dərvişin həqiqət mərhələsindən keçərək özünü bilməsi, içərisində olan bütün fəzilət və gözəllikləri üzə çıxararaq yaşam anı və onların savaşıdır. Səma edənin bu savaşa hədəfkarı gözəllik və xoş duyğular olmalıdır ki, onu da başqalarına ötürməyi bacarmasıdır. Səma edənlər üzvlərini qibləyə tutaraq, yəni inanmışların mərkəzinə tutaraq bir nizam halında səmaya girib “bu dünyada da səma var, o dünyada da”, – deyən Mövlana “mənim bundan başqa sənətim yox, işim, gücüm yox. Mənim sənətim də, işim, gücüm də göy üzünü

kimi dönüb durmaqdır və yenə insanlara: “Gerçek varlığımızın çevrəsində dönün deməkdir” [10, s.250].

Səmaya girən səməzin qəlbində inamsızlıq olarsa, bu anda səmanın heç bir əhəmiyyəti olmaz. İxvan – (qardaşlıq) səmanı şərtləndirən əsas amillərdən ən başlıcasıdır. Səmaya o insanlar hazır olmalıdırlar ki, onlar özlərindən razı olmamalı, bir-biri ilə mehriban, səmimi olmalı, özlərini yuxarı tutmamalı, Yəsəvinin dediyi kimi, “torpaq ol, hamı səni basıb keçsin”. Səmaya girənlər oxunan Quran ayələrinə süni surətdə qulaq asıb, onu musiqi kimi qəbul etməməlidirlər. Bu zaman rəqs edərlərsə, onlar səmanı batin edirlər, onlar səmaya sadəcə olaraq bir tamaşa kimi baxırlarsa və ya onların arasında cavan, hələ səmaya hazır olmayanların qəlbində bir az da olsa şübhə varsa, bu zaman da səma qəbul olmaz. Səma günün gözəl saatlarında icra edilməlidir. Bu namaz vaxtı, iftar vaxtı, günün gedər vaxtı, eyni zamanda, səmanın icra olunduğu yer də təmiz və pak bir məkan olmalıdır. O yerdə zülm, qan, qovğa olmamalıdır.

Səma ayini zamanı bu aləmdən tam ayrılan səməzin ekstaz halında Allaha yaxınlaşır. Mövlana belə bir hadisə ilə qarşılaşır. Bir nəfər xəlvətə çəkilib dua edən dərvişin otağına girib onun niyə yalnız oturub fikrə dalındığını soruşur. Cavabında dərviş deyir ki, əslində mən indi yalnız qaldım. Sənin gəlişin məni Tanrıdan ayırdı. Səma zikir zamanı ortaya çıxır. Bu haqda Y.N.Öztürk yazır: “Mövləvi zikrinin ən məşhur şəkli səmadır. Bunu mövləvilikdə birgə zikir kimi də ifadə etmək olar. Çünki zikir insan ruhunun üzə çıxən bəzi motivlərlə Allaha doğru yüksəlişini saxlamaq və bir vəcd (ekstaz) halı yaratmaq məqsədi güdən fəaliyyətdir. Bu halda səma zikrin formasından başqa bir şey deyil” [11, s.140].

İstər mövləvilikdə, istərsə də başqa-başqa təriqət nümayəndələri təsdiq edirlər ki, bütün bu zikir, səma, seyri-süluk və başqa-başqa ayinlər ilahi eşqin qüdrətindən yaranmış və bu eşqin gücü ilə dünya hərəkətə gəlmişdir. Bu barədə Yusif Rüstəmov yazır: “O, könüllərin dövr edib fırlanmasını da eşqdən olduğunu göstərirdi. Mövlananın ilahi eşqi dəfələrlə ekstaz halında onun varlığını bürümüşdür. Səma bu ehtirasın ən bariz ifadəsidir” [12, s.228]. Səmanı da coşdurən musiqidir. Səma Tanrının birliyinə, vəhdət aləminə qanad açmaqdır”. Mövlana özünün bir qəzəlində “səmaya girdinmi iki dünyadan da çıxıb gedirsən, çünki səma dünyası hər iki dünyadan kənardadır”, – deyir [7, s.80].

Ədəbiyyatımızda araşdırılma tələb edən mövzulardan biri də rəqslərlə bağlıdır. Bu rəqslər məzmun və forma xüsusiyyəti baxımından bir-birindən fərqlənir. Bir sıra ədəbiyyatlara əsaslanaraq qeyd etmək lazımdır ki, səma rəqsi əvvəllər heç bir təriqətlə bağlı olmamış, bu rəqs əski türklərin dünyagörüşündə çoxdan yer almış, sonradan müxtəlif təriqətlərdə, əsasən də, mövləvilikdə qəbul edilən atribut forması kimi önə çəkilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. İslam Ensiklopediyası. Ankara, 1980, IV c.
2. Mərimədəliyev V. «Mövləvilikdə səma». Prof. Məmməd Mubariz Əlizadənin 90 illiyinə həsr olunmuş konfrans materialları. Bakı, 2001.
3. Göyüşov N. Quran və irfan işığında. Bakı, 2003.
4. <http://www.derki.com/ne-ola-ki/mevlananın-sirri-sultan-veled/>
5. Gölpınarlı Abdulbaqi. Yunus Emre həyatı və bütün şiirleri. İstanbul, 2011, IV baskı.
6. Salçı Vahit. Oyunlar hakkında neşriyat vesikaları üzerine incemeler. Ankara, 1962, Yol dergisi.
7. Gölpınarlı Abdulbaqi. Mövlana. Divanı Kebir. Ankara, 2000, II c.
8. Brendemoen Bernard. İskandnav səyyahların gözüylə dərvişlik və təriqat. Məllətərarası Mövlana konqresi. Konya, 1987.
9. Şafak Yakup. Mevlânâ'ya Ait edilən "Yine Gel..." Rubâîsinə Dair . Tasavvuf ilmi və akademik araşdırma dergisi 2009/2, № 24.
10. Rıxtım Mehmet. Seyid Yəhya Baxuvı və xəlqətlik. Bakı, 2005.
11. Öztürk Yaşar. Tasavvüflük ruhu və tarikatlar, Ankara, 2009, Yeni Boyut.
12. Rüstəmov Y. Mövlana Cəlaləddin Ruminin sufilik fəlsəfəsi. Bakı, 2006.

Khuraman Hummatova

THE "SAMA" RITE IN THE MOVLANA SEKTOR AS A METHODOLOGICAL MODEL

Summary

The "Sama" rite being one of the main rites of the "Mowlana" sector, is one of the terms distinguishing it from other rites. In this article the author reveals the semantic meaning of the word "sama" and at the same time gives some information about how the music in the dancing process influences to the human spirit. The significance of time and place during the rendition moment of "sama", as well as their rhythm is dealt with in this article.

Хураман Гумматова

ОСНОВНАЯ МОДЕЛЬ ТАРИКАТА МЕВЛЕВИ: РИТУАЛ «СЕМА»

Резюме

Один из основных атрибутов секты «Мовлана» – ритуальный танец «Сема» – является одной из отличительных черт секты. В этой статье мы раскрыли семантический смысл слова «сема»; в статье рассказывается о том, как музыка оказывает влияние на дух человека во время танца, а также во время исполнения ритуального танца «Сема» раскрывается важность пространства, времени и ритма танца.